

УДК 338.435

Бітгер О.А., д.е.н., професор

Львівська державна фінансова академія

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті розглянуто зміни у фінансах домогосподарств у умовах світової фінансової кризи. Визначено тенденції у доходах та видатках домогосподарств. Відмічається надмірна залежність сімейних бюджетів від соціальних трансфертів держави. З використанням методу дефляції витрат домогосподарств встановлено реальні зміни в обсягах придбання ними продовольчих та непродовольчих товарів у закладах роздрібної торгівлі. Виявлені зміни в економічній поведінці домогосподарств, а також у структурі їхніх видатків. Окреслено напрями покращення фінансового стану домогосподарств.

Ключові слова: домогосподарство, фінансова криза, доходи, видатки.

Bitter O.

FINANCE HOUSEHOLDS IN FINANCIAL CRISIS

The article examines changes in household finances in the global financial crisis. Detected trends in income and expenditure of households. Observed over-dependence on family budgets of state social transfers. Using the methods household expenditures deflyatatsiyi set real change in the volume purchase of their food and nonfood products in retail establishments. Identified changes in the economic behavior of households and the structure of their expenditures. Outlined areas of improving the financial situation of households.

Key words: household, financial crisis, revenues, expenditures.

Битгер А.А.

ФИНАНСЫ ДОМОХОЗЯЙСТВ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

В статье рассмотрены изменения в финансах домохозяйств в условиях мирового финансового кризиса. Определены тенденции в доходах и расходах домохозяйств. Отмечается чрезмерная зависимость семейных бюджетов от социальных трансфертов государства. С использованием метода дефляции расходов домохозяйств установлены реальные изменения в объемах приобретения ими продовольственных и непродовольственных товаров в учреждениях розничной торговли. Выявлены изменения в экономическом поведении домохозяйств, а также в структуре их расходов. Очерчены направления улучшения финансового состояния домохозяйств.

Ключевые слова: домохозяйство, финансовый кризис, доходы, расходы.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Домогосподарства є однією з найважливіших сфер економіки. Вони є основними суб'єктами кінцевого використання валового внутрішнього продукту, в них формується трудовий потенціал суспільства. Успішне функціонування домогосподарств, високий рівень життя населення є ознакою сприятливої соціально-економічної ситуації у країні.

У процесі своєї діяльності домогосподарства споживають ринкові та неринкові продукти та послуги і одночасно постачають на ринок наявні в їх власності фактори виробництва – землю, працю та капітал. Формування попиту на продовольчі та непродовольчі товари і послуги відбувається насамперед у секторі домогосподарств.

Будь-яке домогосподарство відповідно до цілей свого функціонування в сучасних умовах здійснює певну фінансову діяльність. Масштаби такої діяльності залежать від соціального та економічного стану і працелюбності членів домогосподарства, його розмірів та наполегливості у досягненні цілей свого розвитку. Фінансові можливості домогосподарств реалізуються через здійснення ними споживчої, виробничої, постачальницької та заощаджувальної (інвестиційної) функцій.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню фінансів домогосподарств присвячено немало праць вітчизняних учених, серед яких слід виділити праці Карпінського Б.А., Герасименко О.В. [1], Кізіми Т.О. [2], Лондара С.Л., Терещенко О.В. [3], Юрія С.І. [6] тощо. В них знайшли відображення, головним чином, теоретичні аспекти формування і використання фінансів домогосподарств. Однак практичні проблеми, зокрема в умовах фінансової кризи, залишаються недостатньо вивченими. Тому їх дослідженню присвячена ця стаття.

Цілі статті. Мета статті полягає в оцінці впливу світової фінансової кризи на економічну поведінку домогосподарств та виробленні основних напрямів підвищення їх купівельної спроможності.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до системи національних рахунків домогосподарства є одним із п'яти інституційних секторів національної економіки (поряд з нефінансовими та фінансовими корпораціями, сектором загального державного управління та некомерційними організаціями). Домогосподарством вважається невелика групи людей, які проживають в одному помешканні, повністю або частково об'єднують свої доходи і майно, спільно споживають певні види товарів і послуг.

Багато вітчизняних вчених вважає недоцільним включення фінансів домогосподарств до складу фінансової системи країни. Ми не можемо погодитися з такими поглядами, оскільки ігнорування фінансами домогосподарств з боку владних структур, яке формується під впливом теоретичних розробок учених, наносить значну шкоду економіці. Економічна політика, на нашу думку, повинна ґрунтуватись не лише на інтересах вітчизняних товаровиробників чи інтересах держави, а, насамперед, на інтересах домогосподарств. В кінцевому рахунку саме на основі бюджетів домогосподарств формуються фінанси суб'єктів господарювання та державні фінанси.

Ми не ставили собі за мету розгляд теоретичних аспектів досліджуваної проблеми. Тому скористаємося визначенням сутності фінансів домогосподарств, поданим у статті Юрія С.І. та Кізіми Т.О., згідно з яким фінанси домогосподарств є сукупністю економічних відносин, у які вступають домогосподарства та їх окремі учасники, щодо формування, розподілу й використання фондів коштів [6, с. 9]. У процесі своєї економічної діяльності домогосподарство формує відповідні грошові фонди, потрібні для досягнення певних цілей або бере участь у процесі формування, розподілу й використання грошових фондів держави, створюваних нею з метою забезпечення суспільних потреб. Лондар С.Л. та Терещенко О.В. вважають, що фінанси домогосподарств – це регульовані у визначеному правовому полі за допомогою спеціальних методів, прийомів та інструментарію потоки коштів через мікрорівневу систему грошових фондів, які забезпечують функціонування і розвиток людей як фізичних осіб, їх економічну діяльність з метою придбання житла, підтримання здоров'я, здобуття освіти, отримання пенсії, забезпечення інших аспектів людської діяльності [3, с. 295]. Зауважимо, що наведені визначення повністю відповідають нашим уявленням.

Економіці нашої країни не вдалося уникнути впливу світової фінансової кризи. У 2009 р. реальний валовий внутрішній продукт зменшився порівняно з попереднім роком на 14,8%. У 2010 р. відбулося певне зростання цього показника (на 4,2% у реальному обчисленні), однак досягнути передкризового рівня не вдалося.

У такій ситуації помітним стало скорочення фінансових ресурсів домогосподарств. Так, у 2009 р. реальний наявний доход на одну особу в Україні склав 1217 грн у місяць, тобто на 8,5% менше ніж у 2008 р. Середня заробітна плата у 2009 р. знизилася на 9,2% і складала 1906 грн

У жовтні 2009 р. Держкомстатом проведено модульне опитування 10,5 тис. домогосподарств, які брали участь у вибірковому обстеженні умов їхнього життя, щодо сприйняття населенням ознак бідності та

депривації (позбавлення) за існуючих у суспільстві стандартів [4]. Опитування показало, що наслідки світової фінансово-економічної кризи та загострення ситуації на ринку праці негативно вплинули на фінанси домогосподарств. У 2009 р. на 1,3–7 відсоткових пункти зросла питома вага респондентів, які пов'язували бідність з позбавленнями, викликаними відсутністю достатніх коштів у домогосподарств. Таку думку висловили понад 95% опитаних, які вважали ознакою бідності фінансову неспроможність домогосподарств здійснювати такі дії: не відмовляти собі в найбільш необхідних недорогих продуктах харчування; оновити за потребою верхній одяг та взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років; придбати за потребою новий одяг та взуття для дітей; купити телевізор або холодильник (за їх відсутності); мати житло в нормальному стані; збільшити наявну житлову площу, що не перевищує 5 кв.м. на особу; своєчасно сплачувати рахунки за житло або послуги з його утримання; оплачувати послуги лікаря у медичному закладі та призначені ним обстеження та процедури, життєво необхідну хірургічну операцію або лікування в стаціонарі (за відсутності таких послуг на безоплатній основі), купувати ліки та медичне приладдя, призначені лікарем; забезпечити членам домогосподарства, за необхідності, отримання будь-якої професійної освіти.

За оцінками респондентів щодо наявності у них позбавлень у сфері харчування 11% домогосподарств (у 2007 р. – 9%) повідомили, що не мали вдосталь коштів для щоденного споживання недорогих продуктів харчування. Кожне п'яте домогосподарство (у 2007 р. – 16%) через брак коштів не могли дозволити раз на п'ять років оновити за потребою одяг та взуття для холодної пори року для дорослих. Залишилася суттєвою частка домогосподарств (15%), які повідомили про неможливість забезпечити нормальні житлові умови у зв'язку з відсутністю коштів. Майже всі прояви бідності та позбавлення більш поширені серед сільських мешканців, ніж серед міських.

Домогосподарства ніколи не були і не будуть сторонніми спостерігачами змін у навколишньому соціально-економічному середовищі. Вони активно адаптуються до цих змін з тим, щоб якомога краще забезпечувати досягнутий рівень добробуту та покращувати його у перспективі. Для цього вони використовують різноманітні стратегії, зокрема скорочення обсягів та зміну структури споживання продовольчих і непродовольчих товарів і послуг. Більша частина сільських домогосподарств у кризових умовах має можливості для нарощування обсягів виробництва особистих господарствах і підвищення рівня самозабезпечення продовольством. Окрім того, домогосподарства активно

використовують такі важелі стратегії підтримання рівня доходів, як пошук додаткової роботи, започаткування власного бізнесу, нарощування обсягів тіньової діяльності, використання можливостей залучення коштів більш заможних родичів та коштів з державного бюджету тощо.

Самооцінка домогосподарствами власного фінансового стану є важливим чинником їх поведінки на споживчому ринку: якщо переважають оптимістичні настрої, це призводить до пожвавлення ринкової кон'юнктури; якщо ж спостерігається переважання песимістичних настроїв, відбувається процес згорання діяльності на окремих ринках. Відтак з метою виявлення змін у споживчій поведінці домогосподарств нами проведено відповідний аналіз статистичних даних по Львівській області. Слід зазначити, що значну питому вагу у складі фінансів домогосподарств зазначеного регіону займають кошти трудових мігрантів за кордоном, які пересилаються ними додому. Тому наявні тенденції у Львівській області можуть відрізнятися від тенденцій в інших регіонах країни.

Статистика домогосподарств засвідчує, що економічна поведінка населення в умовах фінансової кризи значно змінилася порівняно з передкризовим періодом. Певне скорочення доходів домогосподарств спричинило більш помітне скорочення їхніх витрат. У Львівській області у 2009 р. налічувалося 821,3 тис. домогосподарств. Середній розмір домогосподарства складав 3,04 особи. Номінальні сукупні ресурси з розрахунку на одне домогосподарство у тому ж році склали 3107,56 грн на місяць, що на 4,0% більше ніж у 2008 р. Зважаючи на те, що індекс інфляції в 2009 р. складав 12,3%, можна констатувати зменшення сукупних ресурсів домогосподарств на 7,4%. У номінальному вираженні зменшилися доходи домогосподарств у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості. Сільські жителі-власники особистих селянських господарств зменшили обсяги реалізації сільськогосподарської продукції, збільшивши обсяги її споживання всередині домогосподарств. Загальне збільшення сукупних ресурсів домогосподарств відбулося практично виключно завдяки збільшенню пенсійних виплат. Цей вид доходів у дефлятованому виразі зріс на 9,8%. Також зросли обсяги грошової допомоги родичів, насамперед з боку трудових мігрантів за кордоном.

Такі тенденції можна виявити на основі аналізу статистики домогосподарств. Однак публікація даних цієї статистики дещо затримується порівняно з даними торгової, сільськогосподарської, промислової статистики, статистики доходів і витрат населення тощо. Які ж тенденції можна спостерігати на основі даних інших видів статистики?

За даними статистики доходів і видатків населення Львівської області, впродовж 2008–2010 рр. номінальні доходи зросли з 42,2 до 55,2 млрд грн, тобто на 30,8%. З урахуванням того, що інтегрований індекс інфляції у 2009–2010 рр. складав 22,5%, в реальному вираженні вони збільшилися на 3,0% (табл. 1).

Таблиця 1

Дефлятовані доходи і видатки домогосподарств
Львівської області, млн грн*

Доходи і видатки	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2008 р., %
Доходи	42220	37802	43503	103,0
у тому числі				
заробітна плата	17285	14782	16948	98,1
прибуток та змішаний дохід	7412	6147	7056	95,2
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	16198	15577	17500	108,0
Видатки та заощадження	42220	37802	430503	103,0
у тому числі				
придбання товарів та послуг	32784	29046	33265	101,5
доходи від власності сплачені	984	1123	784	79,6
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені				
поточні трансферти	2821	1847	2570	91,1
нагромадження	2069	706	1655	80,0
Приріст фінансових активів	3562	5081	5229	146,8

* Розраховано на основі джерела: [5, с. 248]

Це означає, що протягом 2010 р. не тільки були компенсовані втрати населення в результаті кризи 2008 р., але й розпочався процес збільшення доходів. Однак інфляційні очікування населення залишаються доволі високими, підтвердженням чого є значне зростання обсягу нагромаджень у складі витрат населення – 2,1 млрд грн порівняно з 808 млн грн у 2009 р.

У табл. 1 наведено динаміку дефлятованих доходів і видатків населення Львівської області. Дефляція проводилася таким чином: фактичні показники за 2009 р. поділено на коефіцієнт 1,159 відповідно до індексу інфляції (до попереднього року). Фактичні показники за 2010 р. поділено на коефіцієнт 1,268 – величину інтегрованого індексу інфляції за 2009–2010 рр.

Зміни у споживчій поведінці домогосподарств впродовж 2008–2010 рр. були більш значними порівняно зі змінами у сфері доходів населення. Обсяг роздрібної торгівлі в реальному обчисленні у 2009 р. зменшився на

9,9%, а в 2010 р. зріс на 6,1%, що за два роки дало 4,4% загального скорочення. Якщо порівняти темпи скорочення роздрібного товарообороту в міських поселеннях та сільській місцевості, то слід зазначити, що сільське населення в більшій мірі скоротило свої грошові витрати.

Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту протягом 2009–2010 рр. складав 85,8%. Якщо врахувати, що загальний обсяг роздрібного товарообороту за цей час зменшився лише на 4,4%, то слід відзначити зростання середнього індексу цін (в реальному, а не в номінальному вираженні) на 11,4%. Отже, підприємці досліджуваного регіону аж ніяк не бажали перекласти частину втрат від фінансової кризи на свої плечі, а навпаки, продовжували підвищувати ціни доволі високими темпами, хоча в розвинутих країнах у кризових умовах відбувається зворотній процес.

При загальному скороченні дефлятованого обсягу роздрібного товарообороту на 4,4% у сфері торгівлі продовольчими товарами він зріс на 21,6%, а у сфері торгівлі непродовольчими товарами – скоротився на 21,1%. Особливо високими були темпи скорочення обсягів придбання населенням автомобілів та автотоварів – майже у три рази, будівельних матеріалів – на 24,2%, аудіо- та відеообладнання – на 33,3%, приладів електропобутових – на 36,7% (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл дефлятованого роздрібного товарообороту
непродовольчих товарів у Львівській області, млн грн*

Непродовольчі товари	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2008 р., %
1	2	3	4	5
Всього	8473,2	6563,8	6684,9	78,9
Одяг та білизна з тканин	42,8	36,8	93,4	218,2
Взуття	89,9	92,1	111,8	124,3
Аудіо- та відеообладнання	356,3	193,9	237,8	66,7
Прилади електропобутові	407,5	254,5	258,2	63,3
Автомобілі та автотовари	2104,0	883,3	759,0	36,1
Матеріали будівельні	821,9	721,0	623,1	75,8
Товари фармацевтичні	559,5	616,6	588,5	105,2
Бензин моторний	1524,9	1446,7	1551,7	101,8
Дизельне пальне (газойль) та матеріали мастильні	1076,9	874,7	1049,5	97,5

* Розраховано на основі джерела: [5, с. 171]

За значного скороченні купівлі товарів довготривалого використання населення збільшило витрати на придбання одягу і білизни, трикотажних виробів, взуття. Витрати населення на купівлю моторного

бензину протягом 2008-2010 рр. зросли з 1524,9 до 1551,7 млн грн (на 1,8%) за загального зростання цін на нього на 32,7%. Таким чином, в умовах скорочення обсягу дорогих покупок та будівництва, жителі Львівської області збільшили витрати на одяг та взуття, а також транспортні витрати.

Зміни в обсягах продажу окремих видів товарів тривалого користування у мережі роздрібної торгівлі підприємств Львівської області відображено в табл. 3.

Таблиця 3

Продаж окремих видів товарів тривалого користування
у мережі роздрібної торгівлі підприємств Львівської області*

Товари	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Холодильники	58583	16193	16964
Електропорохотяги	43537	16440	20620
Телевізори	108807	26645	33513
Фотоапарати	15918	11675	17722
Комп'ютери	13407	10872	13546
Кухонні комбайни	11016	5448	4151
Легкові автомобілі	19562	5246	4225
Телефонні апарати мобільні	125502	85254	96042

*Джерело: [5, с. 176]

Населення збільшило купівлю лише фотоапаратів та комп'ютерів. Водночас впродовж досліджуваного періоду обсяги придбання холодильників зменшилися в 3,5 рази, електропорохотягів – в 2,2 рази, телевізорів – в 3,1 рази, кухонних комбайнів – в 2,7 рази.

Відбуваються помітні зміни в харчуванні населення. Збільшився дефлятований обсяг товарообороту по таких групах продовольчих товарів, як молоко та молокопродукти (на 11,9%), олії рослинні (на 3,5%) (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл дефлятованого роздрібного товарообороту
продовольчих товарів у Львівській області, млн грн*

Продовольчі товари	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2008 р., %
Всього	3909,5	4251,0	4754,3	121,6
М'ясо та продукти м'ясні	377,9	298,7	360,3	95,3
Риба та продукти рибні	148,8	114,1	131,2	88,1
Олії рослинні	74,9	57,6	77,5	103,5
Молоко та молокопродукти	287,6	250,9	321,9	111,9
Хліб та хлібобулочні вироби	142,1	118,2	125,2	88,1
Цукор	54,4	60,0	43,1	79,2

Напої алкогольні	1079,8	1085,7	1136,4	105,2
Вироби тютюнові	363,4	941,8	1093,2	300,8

* Розраховано на основі джерела: [5, с.170].

Водночас скоротилися обсяги купівлі м'яса і м'ясопродуктів, хліба та хлібопродуктів, цукру. Слід зазначити, що такі тенденції дещо відрізняються від тенденцій кризи початку-середини 90-х років минулого століття.

Криза є неодмінним елементом суспільного життя. Вона створює не тільки нові загрози, але й відкриває нові можливості. Зміни у споживчій поведінці населення неминуче призводять до змін у підприємницькій діяльності.

Звичайно ж, згортається діяльність підприємств у таких сферах, як виробництво та торгівля легковими автомобілями, будівельними матеріалами, складною побутовою технікою. Водночас відкриваються нові можливості для підприємств з виробництва та продажу одягу та взуття, продовольчих товарів. Процес переливання капіталу з одних галузей до інших інтенсифікується. Однак загалом в умовах фінансової кризи значна частина підприємств взагалі припиняє свою діяльність.

Впродовж 2008–2010 рр. кількість підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності на 10 тис. осіб наявного населення у Львівській області скоротилася з 80 до 74. Середньорічна чисельність найманих працівників зменшилася з 433,8 до 384,1 тис. осіб, тобто на 11,5%. Їх заробітна плата в реальному обчисленні поки що не досягла передкризового рівня. Фінансові результати діяльності підприємств області, які у 2008 р. були край поганими, поступово покращуються. У 2008 р. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування (сальдо) підприємств Львівської області складав 2367,0 млн грн збитків, а у 2010 р. – 303,6 млн грн прибутків. Рентабельність операційної діяльності зросла з 1,3% до 3,2%. Разом з тим, питома вага збиткових підприємств залишалася доволі високою – 39,3%. За умови виходу з кризи в економіці регіону відбудуватимуться зворотні процеси.

Фінанси домогосподарств у нашій країні потребують докорінного покращення. Особливу увагу слід звернути на збільшення їхніх доходів, адже від їх величини залежать успіхи у формуванні якісного людського потенціалу. Для цього необхідні кардинальні зміни в соціально-економічній політиці держави.

Насамперед необхідна зміна моделі розвитку економіки країни з експортоорієнтованої на орієнтовану, головним чином, на внутрішній ринок. Експортоорієнтована модель розвитку не передбачає формування

стійкого внутрішнього попиту на товари та послуги, а навпаки, передбачає низький рівень заробітної плати та низьку її питому вагу у структурі валового внутрішнього продукту. Формування економіко-правового середовища структурних змін в економіці повинно у довгостроковій перспективі не тільки зменшити рівень її залежності від тенденцій на світових ринках товарів і послуг, але й забезпечити інноваційно-інвестиційний тип розвитку, підвищення рівня конкурентоспроможності, зростання доходів найманих працівників.

Основною метою соціальної політики держави слід вважати подолання бідності та формування потужного середнього класу. Використовуючи важелі податкової й фінансово-кредитної політики, органи державного управління повинні сприяти розвитку підприємництва, дрібного та середнього бізнесу; вирішити проблему достойного пенсійного забезпечення та соціального страхування, адресності пільг і субсидій, що надаються найменш захищеним групам населення.

Визначальний вплив на рівень життя населення має загальна соціально-економічна ситуація у країні. Тому необхідна реалізація заходів з її суттєвого покращання, збільшення обсягів виробництва валового внутрішнього продукту на інноваційній основі, поліпшення інвестиційного клімату, освоєння найсучасніших технологій. Слід вдосконалити процес розподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення паритетності економічних відносин між містом і селом.

Основою доходів значної частини домогосподарств, особливо у Карпатському регіоні, є кошти, передані трудовими мігрантами з-за кордону. Більша частина цих доходів витрачається на споживання: покращення здоров'я, здобуття освіти, житлове будівництво, придбання автомобілів. На нашу думку, необхідно розробити державну програму залучення коштів трудових мігрантів для інвестування виробничої сфери в містах і селах.

Особливого значення набуває наполеглива боротьба з тіньовими доходами. Високий рівень тінізації економіки спотворює соціальні, економічні, правові відносини у країні, породжує значну диференціацію доходів домогосподарств, порушує принципи соціальної справедливості в суспільстві. Таке суспільство втрачає внутрішні стимули для саморозвитку і в кінцевому рахунку занепадає. Світовий досвід переконує в тому, що найбільших успіхів в соціально-економічному розвитку досягають країни, в яких рівень тінізації економіки є найнижчим.

Висновки. Стан фінансів домогосподарств залежить не тільки від загальноекономічної ситуації та ефективності державної політики у сфері доходів населення. Він визначається також економічною поведінкою

самих домогосподарств. Аналіз видатків домогосподарств засвідчує, що в них надто високою є питома вага коштів, які спрямовуються на споживання. Значна частина домогосподарств дотримується не зовсім ощадливого типу формування видаткової частини своїх бюджетів. Органам державного управління необхідно проводити відповідну роз'яснювальну роботу серед населення з метою формування ресурсощадного типу господарювання не лише на рівні підприємств, але й на рівні домогосподарств. Крім того, слід стимулювати інвестиційну та заощаджувальну діяльність домогосподарств.

1. Карпінський Б. А. Фінансова система [Текст]: Навч. посібн. / Б.А.Карпінський, О.В.Герасименко. – К.: ЦНЛ, 2003. – 184 с.
2. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку / Т.О.Кізіма. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
3. Лондар С. Л. Фінанси: Навч. посібн. / С.Л.Лондар, О.В.Терещенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.
4. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. – Ч. I. – Львів : ГУСЛО, 2011. – 361 с.
6. Юрій С. І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності [Текст] / С. І. Юрій, Т. О. Кізіма // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 3–10.